

Anna Wojciechowska
Uniwersytet Zielonogórski

SPOSOBY WSKAZYWANIA OSÓB W RĘKOPISIE ZNIo SYGN. 7529/III

Niniejszy artykuł nawiązuje do dwóch postulatów badawczych sformułowanych przez historyków języka. Pierwszym jest potrzeba studiów nad świadectwami komunikacji w obrębie różnych wspólnot komunikatywnych¹, drugim – wciąż daleki od wyczerpania a oparty na materii filologicznej opis zagadnień z zakresu obyczajowości językowej dawnych Polaków². Traktując te postulaty jako spójne, postaramy się scharakteryzować sposoby wskazywania osób utrwalone w konkretnej dokumentacji kancelaryjnej z końca XIX w. Materiał stanowi zbiór rękopiśmiennych protokołów przechowywanych w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu: *Papiery Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie. Akta Sekretariatu. Protokoły posiedzeń Reprezentacji Zjednoczenia TPSP 1886–1894* (166 stron zapisanych dość gęsto w układzie formularzowym). Protokoły pochodzą więc z doby rozbiorów, dokładnie – z drugiej fazy okresu dezintegracji terytorialnej i organizacyjnej państwa³. Stan ten cechowały: z jednej strony znaczna demokratyzacja odmiany języka ogólnego (starannie ukształtowanego⁴), polegająca na upowszechnieniu edukacji instytucjonalnej, z drugiej strony – zakończenie selekcji elitarnego języka dziedzicznego z doby poprzedzającej. Obydwa czynniki – jak się niżej okaże – miały istotne znaczenie dla kształtowania się gatunku mowy w okresie instytucjonalnie zorganizowanej współpracy nad językiem narodowym. Zarazem tak

¹ S. B o r a w s k i, *Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historiozoficzne*, Warszawa 2000, s. 167–201.

² M. C y b u l s k i, *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*, Łódź 2003, s. 5.

³ Zob. S. B o r a w s k i, *Wprowadzenie...*, *ibidem*, s. 167–201.

⁴ Z. K l e m e n s i e w i c z, *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, [w:] *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa 1961).

dobrana materia tekstowa jest świadectwem obyczajów językowych okresu, w którym się dokonały zasadnicze i powszechne zmiany etykiety⁵.

Analizowane teksty dokumentują działalność Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, funkcjonującej do dziś organizacji artystów i miłośników sztuki, która powstała w 1854 r. w Krakowie. Instytucja opierała działalność na pracy społecznej swych członków, reprezentujących różne zawody i środowiska. Członkowie TPSP kupowali akcje, które upoważniały ich do udziału w corocznym losowaniu dzieł sztuki zakupionych przez Zarząd oraz do otrzymania bezpłatnej premii w postaci grafiki – zwykle reprodukcji jakiegoś znanego obrazu⁶. Na wzór Towarzystwa krakowskiego powstały podobne w Poznaniu, Lwowie i Warszawie (Zachęta). Próbowano nawet stworzyć wspólną ponadzaborową dyrekcję w Krakowie. W wyniku tych dążeń w 1885 r. Towarzystwo we Lwowie przekształcono w Reprezentację Zjednoczenia TPSP. Był to czas wielkiej aktywności i dużego znaczenia Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, okres promowania malarstwa historycznego, m.in. prac Jana Matejki, Artura Grottgera i Henryka Rodakowskiego. Towarzystwo w miarę liczebnego wzrostu nieuchronnie musiało ulegać rozwarstwieniu⁷, a ten naturalny proces społeczny musiał znaleźć odzwierciedlenie w językowych zachowaniach członków wspólnoty. Interesujący nas zbiór protokołów zaświadcza tę właśnie fazę kolegalnej działalności.

Po względem genologicznym teksty należą do odmiany kancelaryjnej stylu urzędowego (lub ogólniej – do stylu administracyjnego). Protokół to oficjalna pisemna relacja z przebiegu zebrania grupy ludzi zjednoczonych w realizacji wspólnych celów, sporządzana zwykle na podstawie notatek powstałych w trakcie posiedzenia (tylko wytrawni protokolanci potrafią się utrzymać w rygorach normatywnych gatunku podczas sporządzania dokumentu na bieżąco). Jest to więc rodzaj tekstu, w którym dochodzi do głosu uniezależnienie komunikatu od czasu, w którym miało miejsce zdarzenie objęte relacją. Ta właśnie cecha protokołów stanowi o ich szczególnej przydatności do realizacji przywołanych na początku postulatów badawczych. Zbiór liczy 105 protokołów, które zostały sporządzone przez 5 osób. W rozważaniach traktujemy ten zespół jako jednolity.

⁵ O dziewiętnastowiecznych przemianach w etykiecie językowej i ich społecznych uwarunkowaniach piszą m.in. M. Rachwał, *O przyczynach zmian systemu adresatywnego języka polskiego w XIX wieku*, [w:] *Język a kultura*, t. 6: *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992; M. Cybulski, *Pan i sługa. Niektóre społeczne uwarunkowania zmian w polskich obyczajach językowych*, [w:] *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych. Zbiór studiów*, red. E. Wrocławska, Warszawa 1994.

⁶ Dzięki premiom TPSP dzieła słynnych twórców (np. Jana Matejki) docierały do licznych polskich domów we wszystkich zaborach. Były one niestety czasem konfiskowane na granicach przez władze rosyjskie albo pruskie.

⁷ Zob. S. Borawski, *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachromii*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005, s. 30–41.

Nie rozstrzygając kwestii, czy protokół zebrania reprezentuje odmianę pierwotną, czy raczej wtórnie pisaną⁸, zauważmy, że posługiwanie się nazwami osób jest koniecznością w rejestrowaniu działalności życia zbiorowego. Obfita leksyka nazewnictwa protokołów TPSP we Lwowie przybliży postaci związane z działalnością towarzystwa⁹. Natomiast sposoby nominacji utrwalają językowe obyczaje panujące w tej społeczności oraz pozwalają obserwować relacje wspólnotowe. Cechą omawianego zespołu protokołów jest to, iż nie wskazuje się osoby sporządzającej relację z posiedzenia. Nie znamy więc pozycji protokolanta (protokolantów) we wspólnocie, choć niekiedy protokoły jako komunikaty mimowolnie odzwierciedlają niektóre aspekty relacji nadawczo-odbiorczych, a tym samym mówią o stosunkach w obrębie elitarnej wspólnoty miłośników sztuki. Zagadnienie samo w sobie jest interesujące i zostanie przedstawione w odrębnym opracowaniu. W świetle doświadczeń wynikających z lektury kilku innych zbiorów zasadne wydaje się twierdzenie, że protokół stanowi obraz relacji między protokolantem a osobami, o których pisze. Tu ograniczamy się do zasygnalizowania problemu lingwistyczno-obyczajowego.

Z badanego zbioru tekstów zostały wyekscerpowane wszystkie nazwy wskazujące osoby wraz z kontekstami. Jednostki nazewnictwa są zróżnicowane – od określeń jednowyrazowych po rozbudowane wieloczłonowe konstrukcje. Na podstawowe funkcje nominacji – wskazywanie (identyfikacja) i wyodrębnianie (dyferencjacja) osób, nakładają się funkcje dodatkowe, takie na przykład, jak wyrażanie grzeczności, szczególnego szacunku czy podkreślanie pozycji społecznej oznaczanej osoby. Wyrazem realizacji tych funkcji jest nominacja poddana rygorom etykiety językowej. Formalna, znaczeniowa i konotacyjna klasyfikacja zgromadzonego materiału pozwoliła wyodrębnić dwie zasadnicze grupy nazw, które dzielą się na podgrupy (kategorie szczegółowe). W pierwszej znalazły się jednostki izolowane, które mogą funkcjonować samodzielnie: nazwy osobowe oraz określenia tytułarne. Druga grupa obejmuje jednostki złożone: ich trzon stanowi nazwa osobowa, która jest rozszerzana o elementy konotacyjne – określenia tytułarne i atrybutywne (tu nazwy dzielą się na zawierające jeden tytuł i zawierające więcej niż jeden tytuł). Z formalnymi

⁸ Pojęcia te rozgranicza S. Urbańczyk w swojej klasyfikacji odmian języka polskiego (U r b a ŋ c z y k, *Rozwój języka narodowego. Pojęcia i terminologia*, [w:] *Szkice z dziejów języka polskiego*, Warszawa 1968).

⁹ Osoby związane z działalnością lwowskiego TPSP to m.in.: Ludwik Ćwikliński (1853–1942) – filolog klasyczny, profesor i rektor uniwersytetu we Lwowie; Włodzimierz Dzieduszycki (1825–1899) – mecenas nauki, przyrodnik, kolekcjoner, przodujący hodowca i pionier ochrony przyrody, muzealnik i organizator życia społecznego; Antoni Wrotnowski (1823–1900) – adwokat, publicysta, działacz gospodarczy, dyrektor Banku Krajowego Galicji we Lwowie, poseł do galicyjskiego Sejmu Krajowego; Adam Krechowicki (1850–1919) – pisarz, krytyk i dramaturg oraz malarze: Franciszek Tępa (1829–1889), Karol Młodnicki (1835–1900), Seweryn Leopold Obst (1847–1917).

właściwosciami zgromadzonych nazw mogą się łączyć dwa rodzaje wskazywania: nazwy osobowe służą desygnacji, pozostałe określenia łączą desygnację z konotacją. Przy opisie szczegółowych kategorii zostały zastosowane następujące symbole¹⁰:

I	imię / imiona
N	nazwisko
NR	nazwisko rodowe
IN	imię / imiona + nazwisko
TSt.	tytuł standardowy
TF	tytuł funkcyjny
TP	tytuł profesjonalny
TSy.	tytuł symboliczny
TO	tytuł okolicznościowy
Atr.	określenie atrybutywne

Mając świadomość złożoności zagadnień związanych z tytulaturą, na potrzeby artykułu dokonujemy uproszczeń. Terminu *tytuł* używamy zamiennie z wyrażeniem *określenie tytularne* i rozumiemy nieco szerzej niż zakłada to znaczenie słownikowe¹¹. Mówimy o tytułach jednoczłonowych (*dyrektor, kustosz, sekretarz*), dwuczłonowych (*pan wiceprezes, pan hrabia, członek dyrekcji, dyrektor referent*) i wieloczłonowych (*członek Reprezentacji wielmożny pan doktor*). Zwracamy uwagę na kombinacje tytułów o charakterze jednorodnym (*profesor doktor*) i niejednorodnym (*pan doktor, pan wiceprezes hrabia*). Podkreślamy osobliwy status formy *pan/pani*, która może być albo samodzielnym tytułem standardowym, albo składnikiem tytułu dwu- lub wieloczłonowego. W protokołach najliczniej reprezentowana jest tytulatura profesjonalna i funkcyjna: do pierwszej zaliczamy wszystkie określenia związane z wykształceniem, zawodem lub tytułem naukowym danej osoby (*doktor, profesor, malarz, artysta rzeźbiarz*), do drugiej – nazwy wskazujące na stanowisko lub funkcję pełnioną w obrębie wspólnoty, ewentualnie poza nią (*dyrektor, sekretarz, kustosz, agent korespondent*). Do tytulatury symbolicznej włączamy tytuły związane z rzeczywistą przynależnością konkretnych członków do szlachty lub arystokracji (*hrabia, książę, jaśnie wielmożny pan*), określenia stosowane tylko w funkcji grzecznościowej (*wielmożny, wielmożny pan*) oraz tytuły honorowe (*ekscelencja*). Najmniej uwagi poświęcamy tytułom okolicznościowym, które występują w materiale sporadycznie (*mistrz*).

¹⁰ Wyzyskujemy tu typologię tytułów E. T o m i c z k a, *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wrocław 1983, s. 39–41, 112–113.

¹¹ Według SJP PWN *tytuł* to ‘godność, nazwa rodowa, stopień naukowy lub stanowisko, używane np. przy zwracaniu się do osób, które tę godność lub stopień uzyskały’.

Typologia oparta na tych kryteriach przedstawia się następująco.

A. Nazwy izolowane

A.1. osobowe

N (nazwisko), np. *Barrias, Sozański, Stasiak*,

IN (imię + nazwisko), np. *Ludwik Ćwikliński, Karol Młodnicki, Juliusz Kossak*.

A.2. tytułarne

TF, np. *kustosz, rachmistrz, sekretarz, dyrektor referent, agent korespondent, członek dyrekcji, członek Reprezentacji*,

TO, np. *znakomitość*,

TSt. + TP, np. *panowie artyści**,

TSt. + TF, np. *pan wiceprezes, pan kustosz, panowie członkowie**.

B. Nazwy złożone

B.1. zawierające jeden tytuł

TSt. + N/IN, np. *pan Młodnicki, pani Sawiczewska, pan Tępa Franciszek, ksiądz Kajetanowicz Kajetan, pan Agaton Józef Grabowski*,

TP + N/IN, np. *profesor Młodnicki, doktor Ludwik Ćwikliński, malarz Grabowski, artysta malarz Jan Styka, radca Zygałłowicz Alfred*,

TF + N/IN, np. *wiceprezes Henryk Skarbek, dyrektor Jan Matejko, dyrektor referent Greliński, ekspert Tępa Franciszek*,

TSy. + N/IN, np. *hrabia Jerzy Borkowski, hrabina Młodecka, wielmożny Wilczyński Albert, wielmożny pan Krechowicki*,

TO + N/IN, np. *mistrz Jan Matejko*.

B.2. zawierające więcej niż jeden tytuł

TSt. + TF + N/IN, np. *kustosz pan Cichocki, kasjer pan Seweryn Böhm*,

TSt. + TP + N/IN, np. *pan doktor Moszyński, pan doktor Ćwikliński Ludwik, artysta pan Gerson, artysta malarz pan Hruzik*,

TSt. + TSy. + N/IN, np. *pan hrabia Skarbek, pan Artur hrabia Potocki*,

TSy. + TP + N/IN, np. *wielmożny pan doktor Retinger, wielmożny pan doktor Malinowski Józef*,

TF + TSy. + N/IN, np. *wiceprezes hrabia Skarbek, przewodniczący książę Lubomirski Andrzej, zastępca wiceprezesa wielmożny Karol Młodnicki*,

2TSy. + N/IN/NR, np. *jaśnie wielmożny Henryk hrabia Skarbek, jaśnie wielmożny hrabia Dunin Borkowski*,

TF + TSy. + TP + N/IN, np. *członek dyrekcji wielmożny pan doktor Ćwikliński, członek Reprezentacji wielmożny pan doktor Ćwikliński Ludwik*,

2TF + TSy + IN, np. *przewodniczący wiceprezes książę Lubomirski Andrzej*,

2TF + 2TSy. + N, np. *przewodniczący wiceprezes jaśnie wielmożny hrabia Skarbek*,

TSt. + TSy. + N/IN/NR + Atr., np. *pani hrabina Działyńska z książąt Czartoryskich Iza*,

2TSy. + 3I + N + Atr., np. *jaśnie wielmożny pan Jerzy Seweryn Teofil trojga imion hrabia Borkowski*,

2TF + TSy. + IN + 2Atr., np. *I wiceprezes Zjednoczonego Towarzystwa a przewodniczący tutejszej Reprezentacji Henryk hrabia Skarbek*¹².

Uzasadnieniem dla tak przedstawionej typologii jest dokumentacyjna część artykułu, którą przedstawiamy poniżej.

Ad A. Formy izolowane służą samej desygnacji (nazwy osobowe) lub mają charakter desygnacyjno-konotacyjny, tj. odsyłają odbiorcę protokołu nie tylko do świata osób, ale także do świata pojęć i symboli kulturowych (określenia tytułowe). Takie sposoby oznaczania osób w materiale pojawiają się stosunkowo rzadko i są ograniczone kontekstowo.

Ad A.1. Nazwy osobowe mają charakter nazw jednoczłonowych (samo nazwisko) lub dwuczłonowych (imię + nazwisko). Analiza wszystkich tego typu użyć pokazała, że sposób ten ogranicza się do wskazywania artystów, z którymi TPSP współpracowało. Występuje zatem na przykład przy wycenianiu dzieł i w kontekstach związanych z zamówieniami, kwalifikowaniem obrazów do zakupu lub na wystawę. Oto przykładowe konteksty (wszystkie przytoczenia zgodnie z grafia rękopisu¹³):

„Uchwalono zakupić następujące dzieła sztuki za kwotę 420 fl.

Sozańskiego „Stary grajek” akwarel. 45

Kaczora Batowskiego „Ucieczka Xiecia Bogusława” za c. 230 względnie 115

Jaroszyńskiego „Wyjazd na polowanie” 100 [...]”

„Urządzić wystawę obrazu *Barriasa* w lokalnościach Towarzystwa”.

„Odesłać darowaną akwarelę przez Wgo Darowskiego do Muzeum narodowego w Krakowie – a starać się uzyskać obraz *Brandta* dla wystawy tutejszej”.

„*Stasiakowi* wypłacono na przod 50 fl. za namalowanie jakiejś główki odpowiedniej do wylosowania gdyż z obrazów jakie są Jego na tutejszej wystawie, żaden się nie kwalifikuje do zakupna”.

¹² Nazwy w tym zestawieniu (oraz w tabelach na s. 14–16) zostały ujednolicone pod względem ortograficznym, tj. dużą literą zapisane są tylko nazwy własne. Szyk określeń jest zgodny z rękopisem. Gwiazdką oznakowano określenia, które jako formy izolowane występują wyłącznie w liczbie mnogiej.

¹³ W tym miejscu warto dodać, iż w zapisie protokołowanych nazw osobowych i tytułów obserwujemy typowe dla drugiej połowy XIX wieku (zwłaszcza w tekstach rękopiśmiennych) wahania, m.in. w zakresie użycia dużej i małej litery, skrótów czy znaków diakrytycznych.

Zdarza się, że formy nazwiskowe nabierają charakteru konotacyjnego, ale tylko wówczas, gdy wskazywane osoby traktuje się protekcyjnie. Dotyczy to dwóch sytuacji: gdy wszczęte zostaje postępowanie sądowe wobec kustosa wystawy Stanisława Cichockiego i rachmistrza Jana Waszczaka, którzy dopuścili się nadużyć finansowych oraz gdy towarzystwo wymawia posadę woźnemu Władysławowi Wojtanowiczowi (wszystkie te nazwiska wcześniej występują zawsze ze standardowym tytułem *pan* lub z imieniem):

„Równocześnie uchwalono oddać sprawę *Waszczaka* i *Cichockiego* do prokuratury”.

„Uchwalono oddać je Panu Drowi Moszyńskiemu do aktów contra *Waszczak* i *Cichocki* i przyjęto do wiadomości jego oświadczenie, że z dniem 1 Czerwca r.b. ostatecznie rozpoznie spłatę długu do którego się przyznał”.

„Reprezentacya uchwaliła wypowiedzieć *Wojtanowiczowi* miejsce z dniem 1go Lipca r.b. i wypłacić mu tytułem odprawy 100 fl. w.a.”

Warto także wspomnieć, iż sporadycznie w zbiorze dokumentów używa się samego nazwiska (z pominięciem imienia lub tytułu) w odniesieniu do niektórych członków TPSP, co prawdopodobnie da się wyjaśnić¹⁴, nigdy natomiast nie zdarza się to wobec osób utytułowanych, ze środowisk naukowych czy arystokratycznych. Dowodzi to, iż członkowie organizacji przynależność do niej traktowali jako elitarny wyróżnik. Desygnacji służy także posługiwanie się wyłącznie pełną nazwą osobową (imię + nazwisko). Występuje ona zwykle w wyliczeniach, na przykład podczas wymieniania autorów zakupionych obrazów lub – kilkakrotnie – przy podawaniu osób obecnych na posiedzeniu (regułą jest, iż tym miejscu protokołu nazwiska poprzedzane są tytułem pluralnym typu *członkowie*, *panowie*). Gdy się porówna wszystkie tego typu użycia, dość często można zauważyć typową dla stylu urzędowego kolejność: nazwisko + imię¹⁵. Imię podawane jest w pełnym brzmieniu, sporadycznie pojawia się w postaci skrótu, np. *Fran[ciszka]*, *Mich[ąła]*, jeszcze rzadziej w formie inicjału, np. *H[enryk]*.

„Obecni: *Tepa Franciszek*, *Młodnicki Karol* i Dr *Cwiklinski*”.

„[...] uchwalono zakupić *Gersona Wojciecha* „Szlachciankę” za cenę 100 Złr [...] *Sozanskięgo Mich.* „Neapolitankę” za 30”.

„List członka korespondenta Wgo Pana de Latour Jana o nabycie obrazów *Webera Pawła* „Krajobraz” i *Noak Heleny* „Kwiatów” za cenę 300 fl gotówką”.

¹⁴ Może mieć to związek m.in. z pozycją protokolanta we wspólnocie.

¹⁵ Prawidłowość tę obserwujemy także w pozostałych formach nominacji, których trzon stanowi pełna nazwa osobowa.

„Z pomiędzy siedmiu kandydatów do stypendium „Unia Lubelska” Reprezentacja przedłożyła dwóch *Zefira Cwiklinskiego* rzymsko katolickiej religij i *Aleksandra Skrutka* grecko-katolickiego wyznania”.

„Pan Młodnicki wnosi aby Reprezentacja przesłała *Juliuszowi Kossakowi* adres z powodu Jego jubileuszu”.

Ad A.2. Samodzielnie występujące określenia tytułarne wiążą się ze stanowiskiem (funkcją) oznaczanej osoby w obrębie towarzystwa i najczęściej występują w postaci nazwy jednoczłonowej typu: *dyrektor*, *korespondent*, *cursor (woźny)*, *kustosz*, *rachmistrz*, *referent*, *sekretarz*, np.

„Reprezentacja przesła Dyrekcyi w Krakowie spis *Korespondentów* swoich”.

„Dać *kustoszowi* naganę pisemną od Reprezentacyi którą podpisać mają wszyscy członkowie tejsze – z ostrzeżeniem, iż gdyby zajście podobne ponowić się miało, będzie natychmiast suspendowany”.

„Dać zaliczkę *rachmistrzowi* zwrotną w kwocie 30 zł do spłaty w ratach miesięcznych po 5 zł”.

„Za wnioskiem *Referenta* oświadczyli się także Członkowie Młodnicki i Wiśniowiecki”.

„Zażądać od Dyrekcyi aby pisma z uchwały tejsze pochodzące były kontrasygnowane nie tylko przez *Sekretarza*, ale jeszcze przez jednego z członków Dyrekcyi”.

„Ustępującemu *woźnemu* uchwalono dać napomnienie ze zagrożeniem wczesniejszego wydalenia”.

Forma dwuczłonowa występuje wówczas, gdy tytuły funkcyjne są wzbogacone o tytuł standardowy (stanowiący jednostkę prepozycyjną), np. *pan kustosz*, *pan wiceprezes*, człon rzeczownikowy wyróżniający, np. *dyrektor referent*, *agent korespondent*, *artysta malarz* lub inne określenie atrybutywne, np. *członek dyrekcyi*, *członek Reprezentacyi*. Pojedyncze konteksty rejestrują także nietypowe dla polszczyzny połączenie tytułu standardowego z profesjonalnym: *panowie artyści*, które jednak (podobnie jak *panowie członkowie*) ogranicza się do użyc w liczbie mnogiej i jest zrozumiałe kontekstowo. Nazwy zaliczone do tej grupy występują wówczas, gdy mowa jest o konkretnych osobach, znanych zgromadzonym lub w nawiązaniu do osób wcześniej w protokole nazwanych:

„*Pan Kustosz* uwiadomi Dyrekcyą o tejsze uchwale”.

„Przybytego na posiedzenie p. *Wiceprezesa* [...] wita imieniem Reprezentacyi Dr Ludwik Cwiklinski”.

„Porozdzielać referaty pomiędzy wszystkich *członków Reprezentacyi* dla załatwienia pracy *Dyrekt. Referenta*”.

„[...] upowazniono kustosza p. Niemczykiewicza do zapytania listownie pp. *artystów* czy na proponowane ceny się zgadzają”.

Do izolowanych określeń tytułarnych można dołączyć użyty jednorazowo tytuł okolicznościowy *znakomitość*. Nazwa ma charakter ogólny, nie identyfikuje konkretnej postaci, podkreśla jedynie rangę ewentualnego adresata – oznacza osobę wybitną ze Lwowa lub okolic (*znakomitość* ‘ktoś znakomity’ SJP PWN). Funkcję tytułu potęguje użycie dużej litery:

„Sprawa wystosowania odręcznych listów do *Znakomitości* i Instytucyj *Lwowskich* o łaskawy udział w rozsprzedawaniu akcji”.

Wszystkie dotychczas omówione, samodzielne, zrozumiałe w kontekście i konkretnej sytuacji komunikacyjnej formy, służą przede wszystkim prymarnej funkcji nazywania, jaką jest wskazywanie i wyodrębnianie osoby oraz dobrze realizują cechy gatunku kancelaryjnego – dążenie do skrótu i do precyzji. Jednak zakres ich użycia jest ograniczony tylko do opisanych sytuacji.

Ad B. Druga grupa obejmuje jednostki, których trzon stanowi nazwa osobowa w postaci nazwiska lub imienia (imion) i nazwiska (nazwisk), a elementami towarzyszącymi są przede wszystkim wykładniki etykiety w postaci określeń tytułarnych. Taki sposób wskazywania zdecydowanie dominuje w zgromadzonym materiale, co staje się oczywiste, gdy uwzględnimy skład oraz hierarchiczny charakter opisywanej wspólnoty. TPSP skupia osoby o podobnych zainteresowaniach, ale zajmujące różną pozycję – i w społeczeństwie, i w samym Towarzystwie. Stosowanie nazw osobowych wraz z tytułaturą służy zatem dodatkowym funkcjom nominacji, głównie wyrażaniu szacunku oraz sygnalizowaniu pozycji społecznej wskazywanej osoby. W materiale znajdziemy tytuły: standardowe, profesjonalne, funkcyjne, symboliczne oraz okolicznościowe. Mogą one występować pojedynczo lub jako człony zestawień tytułarnych. Kryteria formalne pozwalają wyróżnić tu dwie kategorie – nazwy zawierające jeden tytuł oraz nazwy zawierające więcej niż jeden tytuł (od dwóch do czterech tytułów + ewentualne określenia atrybutywne). Niezależnie od rodzaju i liczby określeń tytułarnych obserwować można tę prawidłowość, że tytuły mają często postać skrótu, a towarzyszące im nazwy osobowe bywają ograniczone do samego nazwiska.

Ad B.1. W obrębie nazw z jednym określeniem tytułarnym najbardziej neutralnym i regularnie stosowanym sposobem wskazywania jest połączenie tytułu standardowego *pan/pani* (rzadko: *ksiądz*) i nazwiska lub imienia / imion i nazwiska.

„Ponieważ *p. Marconi* zrezygnowała z godności członka komisji znawców uchwalono zaprosić na członka *p. Wiśniowieckiego* i prosić Dyrekcję w Krakowie o podpisanie tego wyboru”.

„Uchwalono zawiadomić *Pana Latoura*, że wobec niskiej ceny, Reprezentacja powstrzymuje się na razie z decyzją a zaciągnąwszy zdania rzeczoznawców odpowie *p. Latourowi* we właściwym czasie”.

„Dział korespondencyi oddać [...] ks. *Kajetanowiczowi Kajetanowi* i *Adamowi Krechowickiemu*”.

„Uchwalono: Odnieść się do *p. Rossowskiego Władysława* o zwrot udzielonej zaliczki w kwocie 100 zł a do *p. Grabowskiego Andrzeja* o 50 zł”.

„Sprawa obsadzenia posady kustosza. Uchwalono: Pozostawić na wakującą posadę *p. Agatona Józefa Grabowskiego* do dnia 1 Kwietnia br. jako zastępcę”.

Jedną z cech stylowych protokołu, decydujących o zwięzłości i przejrzystości tekstu, jest występowanie wyliczeń. Gdy dotyczy ono osób, wymieniane nazwiska są poprzedzane standardowym tytułem pluralnym o funkcji grzecznościowej *pp. (panowie)*¹⁶:

„W zasadzie uznano potrzebę zmiany lokalu; celem wyszukania innego lokalu wybrano komisję złożoną z *pp. Krechowickiego, Młodnickiego i Zachariewicza* którego należy poprosić do współdziałania”.

„Nieobecni *pp. Przybysławski, Krechowicki*”.

Do najliczniej reprezentowanego w tej kategorii typu należą jednostki nazewnictwa zawierające w swym składzie rzeczownik tytułarny¹⁷. Są to połączenia tytułu profesjonalnego (*doktor, profesor, artysta, artysta malarz*) albo funkcyjnego (*kasyer, kustosz, woźny, dyrektor referent*) z nazwą osobową. Tytuły te mogą mieć formę jednoczłonową lub dwuczłonową – jak pokazują przytoczenia – służą one stopniowaniu godności lub precyzowaniu statusu zawodowego danej osoby:

„*Artyście Hruzikowi* uchwalono odpowiedzieć, że mu się pomocy nie udziela”.

„*Malarz Grabowski* prosi o zapomogę”.

„Wynik posiedzenia podaje *Dr Krechowicki Adam* w następującej osnowie [...]”.

„Celem bliższego rozpatrzenia projektu i ułożenia punktów umowy z konsorcjum wybrano komisję złożoną z 3 członków *Dra Cwiklińskiego, Dra Moszyńskiego i Profesora Młodnickiego*”.

„*Dyrektor referent Greliński* streszcza pokrótce historię zlania się obu Towarzystw”.

„List *Jana Styki artysty malarza*, o urządzenie wystawy swoich obrazów”.

„*Przyjęcie woźnego Andrzeja Daćko* do obowiązków”.

¹⁶ Występuje on także jako element tytułu dwuczłonowego, np. *panowie członkowie, panowie artyści*.

¹⁷ Typowe w polszczyźnie rzeczowniki tytułarne to tytuły zawodowe (profesjonalne) i funkcyjne (M. Łaziński, *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo- płciowa*, Warszawa 2006, s. 75).

Kolejna grupa określeń wiąże się z tytułaturą symboliczną, nawiązującą do etykiety dworskiej i dotyczy przede wszystkim tytułu szlacheckiego *hrabia/hrabina* (sporadycznie pojawia się tytuł arystokratyczny *książe*). Użycia samego tytułu z nazwą osobową, bez towarzyszenia innych kurtuazyjnych określeń tytułarnych, są bardzo rzadkie:

„*Hr. Borkowski* uproszony został do porozumienia się z *hr. Młodecką*”.

„Ponieważ fracht od wygranego obrazu przez *hr. Cecylię Badeniową* wynosi tylko 3 zł 40 ct przeto kwotę 4 zł jako nadwyżkę podzielić dla personelu wystawy”.

Funkcję tytułu symbolicznego pełni także określenie atrybutywne *wielmożny*, które pojawia się samodzielnie lub jako element tytułu dwuczłonowego *wielmożny pan*, przede wszystkim w odniesieniu do członków zarządu, podkreślając wyższą rangę wskazywanej osoby we wspólnocie, np.

„Uprosić pisemnie *Wgo Krechowieckiego*, aby raczył cofnąć rezygnację”.

„*Wny Zacharjewicz Julian* wnosi ponownie rezygnację z godności Członka Reprezentacyi”.

„*W. Pan Adam Krechowiecki* wniósł podanie o rezygnacyi z członka Reprezentacyi”.

„Upoważnić *Wgo Dra Cwiklńskiego* by wystosował pismo do Zakładów i ażeby polecił wysłać pismo wraz z akcyami o przystąpienie do Towarzystwa”.

Ostatnie w tej kategorii połączenie to jednostkowe użycie tytułu okolicznościowego *mistrz* wraz z nazwą osobową. Określenie to występuje w znaczeniu ‘człowiek zdecydowanie lepszy od innych w jakiejś dziedzinie’ (SJP PWN) i odnosi się do uznanego malarza, a zarazem członka dyrekcji krakowskiego TPSP – Jana Matejki:

„Dziękując zarazem, za nadesłanie przedwczorajszych doręczeń, a mianowicie obrazu *Mistrza Jana Matejki* „*Bł. Ivon Odrowąż*” donosimy, że obraz ten został już w Sali naszej głównej wystawiony i wystawa jego dzisiaj otwartą pod tymi samymi warunkami, które w Krakowie były ustanowione”.

Ad B.2. Typowym w protokołach sposobem oznaczania jest używanie nazwy osobowej z towarzyszeniem dwóch określeń tytułarnych (o charakterze niejednorodnym lub jednorodnym). Podstawą tytułów dwuczłonowych niejednorodnych jest często tytuł standardowy *pan/pani*, który występuje w połączeniu z: tytułem profesjonalnym (*pan + doktor, pan + malarz*), funkcyjnym (*pan + kustosz*), symbolicznym (*pan + hrabia*). Jeżeli chodzi o reguły dystrybucyjne, które wyznaczają pozycję danego tytułu w złożonej jednostce nazewniczej, dają się zauważyć następujące prawidłowości: forma *pan/pani* zajmuje zawsze miejsce pomiędzy tytułem profesjonalnym lub funkcyjnym a nazwą osobową (jedynie tytuł *doktor* niezmiennie stoi przed nazwą osobową), natomiast *hrabia* występuje albo przed nazwą osobową, albo pomiędzy imieniem i nazwiskiem (równie często spotkamy połączenie *hrabia Artur Potocki* co *Artur hrabia Potocki*), np.

„Do zredagowania nagany uproszono *p. Dra Ćwiklińskiego*”.

„List *artysty pana Gersona* o zwrot kosztów frachtu ze Lwowa do Warszawy”.

„[...] polecono wypłacić *artyście mal. P. Hruzikowi* tytułem zapomogi jednorazowo kwotę 10 fl”.

„*Kustosz p. Cichocki Stanisław* ma od dnia dzisiejszego wszelkie korespondencje do dzienników i katalogi przed drukowaniem przedkładać Dyrektorowi referentowi do wizji”.

„[...] Dyr. Refer. odczytał z kolei pisma Dyrekcji Towarzystwa w Krakowie, przywiezione przez wydelegowanego a również na posiedzeniu obecnego *Kasyera p. Seweryna Böhma*”.

„*Pan Hrabia Artur Potocki* oświadcza gotowość udania się na to posiedzenie”.

Inne kombinacje to połączenia tytułu funkcyjnego lub profesjonalnego z symbolicznym (*przewodniczący + hrabia, zastępca wiceprezesa + wielmożny, doktor + wielmożny pan*), które przynoszą informacje zarówno o pozycji wskazywanej osoby we wspólnocie, jak i w hierarchii społecznej:

„*Przewodniczący Hrabia Skarbek* wnosi, ażeby z uwagi, że zarządzenie zmiany dopiero od Nowego Roku 1889, z powodu rozpoczęcia rachunków z korespondentami za r.b. dadzą się przeprowadzić, powzięcie ostatecznej decyzji, odłożyć do większego kompletu”.

„Obecni: *zastępca wiceprezesa Wielmożny Karol Młodnicki* [...]”.

„Odczytano pismo przez *Dyrektora referenta Wgo Grelńskiego* wystosowane do Dyrekcji Zjednoczonego Towarzystwa przyjaciół sztuk pięknych na list poufny *Wgo Umińskiego*”.

„Odośne pismo od *W.P. Dr Retingera* otrzymaliśmy”.

W materiale pojawiają się także połączenia dwóch tytułów o charakterze jednorodnym. Są to kurtuazyjne połączenia tytułów symbolicznych: *ekscelencja + hrabia, jaśnie wielmożny + hrabia*, którym towarzyszy intencja szczególnego uhonorowania przedstawicieli arystokracji oraz kombinacja *profesor + doktor*, podkreślająca pozycję reprezentanta świata nauki – rektora uniwersytetu we Lwowie, a przy tym członka dyrekcji lwowskiej Reprezentacji Zjednoczenia TPSP Ludwika Ćwiklińskiego.

„O odmowie *Eksc. Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego* zawiadomić Dyrekcję Krakowską i żądać propozycji z jej strony dalszy zaś rozbiór tej kwestyi Reprezentacji odroczyć”.

„Dyrekcja Towarzystwa [...] zamianowała na podstawie § 6go umowy z dnia 26 Października 1885 zawartej, *Jaśnie Wielmożnego Hrabiego Dunina Borkowskiego* Członkiem Komisji Znaczców”.

„[...] wybrano *Profesora Dr Cwiklińskiego* do komisji finansowej i postanowiono o tem zawiadomic bank krajowy”.

Określenie *wielmożny / wielmożny pan* ma charakter grzecznościowy, ceremonialny i może się pojawić – jak wyżej wspomniano – jako jedyny tytuł towarzyszący nazwie osobowej, choć częściej występuje razem z innymi określeniami

tytułarnymi (np. *wielmożny doktor Malinowski, wielmożny pan doktor Malinowski Józef*), a w formie pluralnej – w wyliczeniach, na przykład przy podawaniu obecnych na posiedzeniu członków zarządu lub ustalaniu składu komisji (np. *Członkowie Wiel. Panowie Dr Cwikliński, Dr Malinowski, Karol Młodnicki*). Nie jest jednak składnikiem obligatoryjnym tych użyć. Z wyraźną natomiast konsekwencją używany jest tytuł *jaśnie wielmożny / jaśnie wielmożny pan*, który przysługuje wyłącznie przedstawicielom arystokracji¹⁸. Widać to w następujących przytoczeniach:

„Kasowość oddać JWu Henrykowi hr. Skarbkowi i Wu Adamowi Krechowieckiemu”.

„Delegaci do Krakowa Jaśnie Wiel. Hrabia Skarbek i Dr Ludwik Cwikliński [...]”.

W zgromadzonym materiale nie są rzadkością wielocłonowe jednostki nazewnicze, w których nazwie osobowej towarzyszy kilka określeń tytułarnych. Zestawienia tytułów, dbałość o ich niepomijanie i właściwy szyk, z jednej strony są przejawem przestrzegania zasad etykiety, z drugiej – wiążą się z uwarunkowaniami gatunkowymi. Wymogi stawiane przed protokołem to: szczegółowość, ścisłość, przejrzystość i wierność w relacjonowaniu faktów. Kilkucłonowe tytuły, uzupełnione nieraz określeniami atrybutywnymi, dobrze precyzują funkcję i/lub rolę wskazywanej osoby w opisywanej sytuacji:

„Przewodniczący – Członek Dyrekcji Dr Malinowski Józef”.

„Przewod. Wice Prezes ksiązę Lubomirski Andrzej”.

„Członek Dyrekcji Sekretarz P. Umiński”.

„Nadto z powodu ważności spraw zaproszono na posiedzenie byłego członka Reprezentacji Wgo Jozefa Grelińskiego jako doświadczonego i obznajomionego z wszelkimi sprawami Towarzystwa”.

„[...] nowowybranego członka Reprezentacji Wgo Adama Krechowieckiego wita imieniem Reprezentacji Dr Ludwik Cwikliński”.

Służą one także eksponowaniu osób odgrywających szczególnie ważną rolę we wspólnocie. Postaci takie to na przykład dyrektor referent Ludwik Cwikliński i wiceprezes Henryk Skarbek:

„W odpowiedzi na zapytanie Panskie, wyrażone w liście wystósowanym w dniu 28 VI do członka Dyrekcji W Pana Dr Cwiklińskiego, donosimy Wmu Panu [...]”.

„Dochody wszystkie bieżące mają być co tydzień układane do rąk I Wiceprezesa Zjednoczonego Towarzystwa a Przewodniczącego Tutejszej Reprezentacji Henryka hr. Skarbka względnie do rąk Członka Dyrekcji Adama Krechowieckiego”.

¹⁸ Potwierdza to obserwacje M. R a c h w a ł, *O przyczynach zmian...*, s. 45–46.

Wieloczłonowe nazwy odnoszą się wreszcie do przedstawicieli arystokracji, których się honoruje, wyróżniając spośród innych członków Towarzystwa, przede wszystkim poprzez nagromadzenie określeń tytułarnych i atrybutywnych:

„Odnieść się do *p. hr. Działyńskiej z ksiąg Czartoryskich Iz* po decyzję w sprawie reprodukcji fotograficznej z obrazu śp. Grotgera „Pochód na Sybir” dla p. Sawiczewskiej”.

„Dodatkowo – na wniosek Dr Józefa Malinowskiego postanowiono zaprosić *Jaśnie Wielmożnego Pana Jerzego Seweryna Teofila trojga imion hr Borkowskiego* do składu komitetu rzeczoznawców”.

Podsumowując refleksje nad nominacją w protokołach lwowskiej Reprezentacji Zjednoczenia TPSP, warto podkreślić bogactwo sposobów nazywania, które jest wyrazem przywiązywania dużej wagi do indywidualizowania osób, oddawania im szacunku oraz podkreślania ich pozycji, zarówno w hierarchii społecznej, jak i wspólnotowej. Na podstawie dotychczasowych obserwacji można się także pokusić o sporządzenie modelu nazewniczego, który występuje w analizowanych tekstach.

Członem desygnującym tego modelu jest nazwa osobowa (która – jeśli kontekst pozwala – może być pominięta). Składa się ona z samego nazwiska lub imienia / imion i nazwiska / ew. nazwiska rodowego. Nazwa osobowa stopniowo rozszerzana jest o elementy konotacyjne, czyli tytuły i określenia atrybutywne przypisywane danej osobie lub funkcji. Towarzyszyć jej może od jednego do czterech tytułów, które występują w formie jednoczłonowej lub dwuczłonowej (tylko tytuł *jaśnie wielmożny pan* składa się z trzech członów). Kombinacje obejmują zazwyczaj tytuły o charakterze niejednorodnym. Ponadto nazwom osobowym i tytułom mogą towarzyszyć określenia atrybutywne w postaci przydawek (np. *I/pierwszy/, były, nowo wybrany*) lub s frazeologizowanych wyrażen (np. *z ksiąg, trojga imion*).

Oto przykłady modeli i konkretnych użyciu jednostek nazewniczych, które wystąpiły w protokołach w odniesieniu do trzech członków Reprezentacji Zjednoczenia TPSP (po ukośniku w tabeli podawane są różne realizacje tego samego schematu).

1) Jerzy Borkowski

1T + N / IN	<i>hrabia Borkowski</i> <i>hrabia Jerzy Borkowski / Jerzy hrabia Borkowski / Borkowski hrabia Jerzy</i>
1T + I / 2N	<i>hrabia Jerzy Dunin Borkowski / hrabia Jerzy Dunin-Borkowski</i>
2T + I / 2N	<i>pan hrabia Borkowski Dunin Jerzy</i>
2T + 3I / N + Atr.	<i>jaśnie wielmożny pan Jerzy Seweryn Teofil trojga imion hrabia Borkowski</i>

2) Ludwik Ćwikliński

1T	<i>referent</i> <i>dyrektor referent</i>
1T + N / IN	<i>doktor Ćwikliński</i> <i>doktor Ludwik Ćwikliński</i> <i>dyrektor referent Ludwik Ćwikliński</i>
2T + N / IN	<i>członek referent doktor Ćwikliński</i> <i>członek Reprezentacji doktor Ćwikliński</i> <i>wielmożny doktor Ćwikliński</i> <i>wielmożny pan doktor Ćwikliński</i> <i>dyrektor referent doktor Ludwik Ćwikliński</i>
3T + N / IN	<i>członek dyrekcji wielmożny pan doktor Ćwikliński</i> <i>członek Reprezentacji wielmożny pan doktor Ćwikliński Ludwik</i>

3) Henryk Skarbek

IN	<i>Henryk Skarbek</i>
1T + N / IN	<i>hrabia Skarbek</i> <i>hrabia Henryk Skarbek / Henryk hrabia Skarbek</i>
2T + N / IN	<i>pan hrabia Skarbek</i> <i>wielmożny pan hrabia Skarbek</i> <i>jaśnie wielmożny hrabia Skarbek</i> <i>jaśnie wielmożny Henryk hrabia Skarbek</i> <i>przewodniczący hrabia Skarbek</i> <i>wiceprezes hrabia Skarbek</i> <i>przewodniczący Henryk hrabia Skarbek</i> <i>wiceprezes Henryk hrabia Skarbek / wiceprezes hrabia Henryk Skarbek</i> <i>I wiceprezes Henryk hrabia Skarbek</i> <i>prezes Henryk hrabia Skarbek</i>
3T + N / IN	<i>wiceprezes pan Henryk hrabia Skarbek</i> <i>wiceprezes jaśnie wielmożny hrabia Skarbek</i> <i>przewodniczący wiceprezes Henryk hrabia Skarbek</i>
4T + N	<i>przewodniczący wiceprezes jaśnie wielmożny hrabia Skarbek</i>
3T + 2Atr. + IN	<i>I wiceprezes Zjednoczonego Towarzystwa a przewodniczący tutejszej Reprezentacji Henryk hrabia Skarbek</i>

Łączenie dwóch wspomnianych na początku artykułu postulatów badawczych nie upoważnia do mówienia o tym, jak nazywano osoby w tekstach kancelaryjnych z końca XIX w. czy w dokumentacjach wspólnot komunikatywnych

nych w tym czasie funkcjonujących. Na podstawie zaprezentowanego przeglądu możemy jednak wnioskować, jakie były obyczaje w zakresie wskazywania osób w jednej konkretnej społeczności – Reprezentacji Zjednoczenia Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie. Materia nazewnicza zgromadzona na podstawie protokołów ilustruje silne poczucie przynależności do elity, ale i ukazuje hierarchię panującą wewnątrz wspólnoty. Analiza materiału prowadzi także do odkrycia pozornego paradoksu: z jednej strony demokratyzacja powoduje uproszczenie zachowań etykietałnych, z drugiej strony – komplikację i podnoszenie do rangi tytułu wszystkiego, co się da (odzwierciedla to wyodrębnianie się elity węższej w obrębie elitarnej wspólnoty).

Określenia tytułarne nie są składnikiem obligatoryjnym nazw osób i – jak pokazywano – towarzyszą im z różnym natężeniem, ale jest to zdecydowanie najczęstszy sposób nominacji, który służy eksponowaniu oficjalnej relacji między uczestnikami zdarzenia oraz stopniowaniu godności. W materiale dają się wyodrębnić dwie grupy określeń: tytulatura wspólnotowa i pozawspólnotowa. Pierwsza z nich jest umotywowana przynależnością do TPSP – obejmuje nazwy związane z funkcjami, jakie pełnią członkowie Towarzystwa. Dzięki niej poznajemy role pełnione społecznie, obieralne (*prezes, wiceprezes, członek dyrekcji, członek zarządu, członek Reprezentacji, członek komisji, ekspert, sekretarz*) oraz stanowiska płatne (*kustosz, rachmistrz, woźny*), obserwujemy relacje wspólnotowe o charakterze symetrycznym (*wiceprezesi, dyrektorzy, członkowie Reprezentacji, członkowie komisji*) i niesymetrycznym (*wiceprezes – członek zarządu – członek komisji – członek*). Tytulatura pozawspólnotowa nie wiąże się bezpośrednio z członkostwem w TPSP, służy wyrażaniu szacunku oraz podkreślanemu miejsca, które wskazywana osoba zajmuje w hierarchii społecznej. Powszechnie występujące w protokołach neutralne tytuły standardowe *pan/pani* (w odniesieniu do osoby duchownej: *ksiądz*) pełnią funkcję grzecznościową. Mogą też być składnikiem tytułów dwu- lub wieloczłonowych (*pan doktor, pan delegat hrabia*). Tytuły profesjonalne (*doktor, profesor, radca*), symboliczne (*hrabia/hrabina, ekscelencja, wielmożny pan*) i okolicznościowe (*mistrz, znakomitość*) przede wszystkim są wykładnikami dystansu pomiędzy zgromadzonymi na posiedzeniu osobami lub względem osób, o których jest mowa. Liczne w protokołach tytuły wieloczłonowe stanowią zazwyczaj kombinację tytułów wspólnotowych i pozawspólnotowych (*wiceprezes Henryk hrabia Skarbek*), podkreślając jednocześnie pozycję społeczną wskazywanej osoby oraz jej funkcję w Towarzystwie.

Przeprowadzona analiza dowodzi, iż sposoby wskazywania osób w lwowskich protokołach TPSP są determinowane przez kilka czynników. Do zasadniczych uwarunkowań zaliczymy oficjalność sytuacji komunikacyjnej oraz wymogi gatunku, reprezentującego pisaną odmianę języka starannie ukształtowanego. Bezpośredni wpływ na dobór określeń wywarły cechy uczestników relacjonowanych zdarzeń: z jednej strony – ranga wskazywanej osoby, z drugiej

– pozycja społeczna i kompetencja protokolanta. Na sposobach nominacji zaważyć mogły także obyczaje językowe panujące w Galicji, regionie o silnych tradycjach szlacheckich. Naturalnie w sposobach tytułowania wyraża się także osobowościowa charakterystyka człowieka nazywającego inne osoby. Tego wątku jednak nie podjęliśmy, ponieważ zachodzi ryzyko nadmiernej swobody interpretacyjnej. W naszej analizie koncentrowaliśmy się na obyczaju motywowanym społecznie i kompetencyjnie.

LITERATURA

- Bajerowa I., t. I–III, Katowice 1986–2000, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t.1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, Katowice 1986; t. 2: *Fleksja*, Katowice 1992; t. 3: *Składnia. Synteza*, Katowice 2000.
- Białoskórska M., *Słownictwo prasy polskiej połowy XIX wieku. Zjawiska progresywne i recesywne*, Szczecin 1992.
- Borawski S., *Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historiozoficzne*, Warszawa 2000.
- Borawski S., *Odmiana języka i gatunek mowy jako pojęcia sterujące w opisie dziejów języka*, [w:] *Zielonogórskie seminaria polonistyczne 2005*, red. S. Borawski i M. Hawrysz, Zielona Góra 2005–2006, s. 11–30.
- Borawski S., *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005, s. 13–61.
- Bugajski M., *Język w komunikowaniu*, Warszawa 2006.
- Cybulski M., *O staropolskich i średniopolskich zwyczajowych określeniach nadawcy wypowiedzi*, [w:] *Studia historycznojęzykowe I*, red. M. Kucała i Z. Krążyńska, Kraków 1994.
- Cybulski M., *Pan i sługa. Niektóre społeczne uwarunkowania zmian w polskich obyczajach językowych*, [w:] *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych. Zbiór studiów*, red. E. Wrocławska, Warszawa 1994.
- Cybulski M., *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*, Łódź 2003.
- Klemensiewicz Z., *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, [w:] tegoż, *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa 1961, s. 101–156.
- Łaziński M., *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo-płciowa*, Warszawa 2006.
- Marcjanik M., *Polska grzeczność językowa*, Kielce 1997.
- Marcjanik M., *W kręgu grzeczności językowej. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*, Kielce 2001.
- Marcjanik M., *Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa 2007.
- Mroczek K., *Tytułatura w korespondencji staropolskiej jako problem stosunku między nadawcą a odbiorcą*, „Pamiętnik Literacki” LXIX, 1978, z. 2, s.127–148.
- Rachwał M., *O przyczynach zmian systemu adresatywnego języka polskiego w XIX wieku*, [w:] „Język a kultura”, t. 6, *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz i M. Marcjanik, Wrocław 1992.

- Tomiczek E., *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wrocław 1983.
- Umińska-Tytoń E., *Słownictwo polszczyzny potocznej XIX wieku*, Łódź 2001.
- Urbańczyk S., *Rozwój języka narodowego. Pojęcia i terminologia*, [w:] *Szkice z dziejów języka polskiego*, Warszawa 1968.
- Wojtak M., *Wybrane elementy staropolskiej etykiety językowej*, [w:] *Język a kultura*, t. 6, *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz i M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 33–40.
- Wojtak M., *Staropolska etykieta językowa jako obraz relacji międzyludzkich (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska i P. Krzyżanowski, Lublin 1999, s. 205–216.

Anna Wojciechowska

METHODS OF PEOPLE'S INDICATION IN THE ZNiO MANUSCRIPT SIGN. 75/29/III

The article presents linguistic habits in range of person indication that have been preserved in the protocols of the Society of Friends of Fine Arts in Lvov (1886–1894). The analysis of the text proves that a nomination has been subject to linguistic etiquette rigour. In reconstructed naming model dominates communal (justified by membership) and non-communal titular (used in order to express esteem and to emphasis social rank of indicated person). The naming material illustrates a strong sense of belonging to the elite and simultaneously presents the hierarchy inside the community. The main factors that determine the means of person indication in protocols are: the formality of communicational situation, the genre requirements, the rank of indicated person, the social position and the competence of a recording clerk.